

Victor Celac

DIN „PROCESELE-VERBALE”
ALE ȘEDIȚELOR DE LUCRU LA DELR¹
(CĂȚĂRA, CATAPULTĂ, CAȚAR)

Întrucât normele de redactare DELR nu permit detalierea, în forma finală a articolelor de dicționar, a întregii reflecții efectuate și a diverselor aspecte evaluate în cursul acestei reflecții, aspecte care pot fi decisive pentru stabilirea și pentru argumentarea etimologiilor respective, dorim să inițiem publicarea unei serii de materiale prin care să prezentăm detaliat astfel de cazuri. Aceste materiale vor reprezenta rezultatul colectiv, al muncii efectuate în cadrul discuțiilor din echipa DELR. De la caz la caz, paternitatea unor ipoteze etimologice noi, elaborate cu această ocazie, va fi semnalată, prin indicarea expresă a numelui autorului. Siglele utilizate sunt cele din Bibliografia DELR. Menționăm că, în mod sistematic, am utilizat corpusul electronic de texte românești din Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, încercând să reperăm atestări cât mai vechi și cât mai variate din punctul de vedere al răspândirii geografice, stilistice etc.

CĂȚĂRA. Verbul, cu această formă, apare pentru prima dată în *Istoria Ieroglifică* a lui D. Cantemir (1703–1705: *Pre leul mort și șoarecii să cațără*); forma *acățăra* (cu prefix? proteză? *a-* originar?²) este atestată mai înainte: în *Răspunsul...* lui Varlaam (1645: *Îndată fuge și să acățără de altul*). Conform ipotezei etimologice majoritare – CDED II 475, CDDE 6, TDRG, CADE, DEX –, acest verb ar fi o formație de la *acățta* (= *agățta*), lucrările citate lăsând fără explicație procedeul de derivare; mai detaliat, DA, urmându-l pe Schuchardt,

¹ Până în prezent a apărut un volum: *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR). Volumul I. A–B. Marius Sala, Andrei Avram (redactori responsabili), Doru Mihăescu (responsabil de volum) *et. al.*, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Editura Academiei Române, București, 2011, XLIV + 474 p. În prezent se lucrează la următorul volum care va conține o parte din litera C. Înainte de implicarea noastră în munca la DELR, am publicat un articol în legătură cu acest volum al dicționarului etimologic: *Observații privind tratarea dialectelor limbii române, problema datării lexemelor și valorificarea surselor în noul „Dicționar etimologic al limbii române”*, în revista *Fonetica și dialectologie*, vol. XXXI, 2012, p. 205–226. – Adresăm sincere mulțumiri colegilor Iulia Mărgărit și Cristian Moroianu (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București) pentru observațiile competente pe marginea unor versiuni în pregătire ale acestui articol.

² Chestiunea nu poate fi tranșată atâta timp cât nu dispunem de o etimologie certă. În ipoteza provenienței din substrat, forma cu *a-* (*acățăra*) este secundară, cu *a-* protetic; în ipoteza provenienței din *agățta* prin veriga intermediară *acățăra*, forma cu *a-* este forma originară; v. toate detaliile mai jos.

LR, LXII, nr. 4, p. 451–480, București, 2013

ZRPh, XXVIII, 41, vorbește de o contaminare dintre *acăța* și bg. *katerja se* „mă cațăr”. Ipoteza a fost propusă pentru a explica partea finală (-*ăra*), dar ea ridică următoarea problemă de principiu: un element al unei limbi nu se poate contamina cu un element al altei limbi, pătrunderea lexemului bulgar în română nefiind probată. LM I, 539 și SDLR raportează verbul *cățăra* la *cață* s.f. Capidan, DR VII, 129 propune ipoteza împrumutului din alb. *kacarroj* „a se cățara”.

Pe de o parte, în sprijinul presupusei legături genetice dintre *acăța* și *cățăra* se poate invoca faptul că forma *acățăra* este atestată cu circa 60 de ani înainte de forma *cățăra*, precum și particularitățile semantice și contextuale ale acestei prime atestări: regimul sintactic al verbului este cu prepoziția *de* (v. mai sus, citatul din Varlaam), specifică verbului *agăța* (*se agăță de ceva*), nu cu prepoziția *pe*, specifică verbului *cățăra* (*se cațără pe ceva*). În spiritul acestei ipoteze (facem abstracție de dificultățile de a explica partea finală -*ăra*, pentru care v. mai jos), din tipul originar *acăța* ar fi provenit *acățăra*, din care, apoi, prin afereză, *cățăra*. Cu alte cuvinte, *acățăra* ar reprezenta veriga intermediară, ar asigura continuitatea dintre *acăța* (cu care are în comun *a-* inițial și regimul sintactic cu prep. *de*) și *cățăra* (cu care are în comun partea finală -*ăra*).

Pe de altă parte, această ipoteză întâmpină o dificultate: existența formantului necesar pentru a susține derivarea lui *acățăra/cățăra* din *acăța* (suf. -*ăra*) nu este confirmată categoric. Pascu, *Sufixe*, 178, discută suf. verbal -*ura* (cu exemple ca: *desfășura* < *fașă* [dar acesta poate fi format prin schimbare de prefix de la verbul următor], *înfășura* < *fașă* [mai probabil moștenit din **infasciolare*], *picura* < *pic* [poate fi din *picur*]; după părerea lui G. Pascu, sufixul -*ura* a putut fi extras din cuvinte moștenite ca *scutura*, *spânzura*, *tremura*, *vântura*) cu var. -*ăra*, pentru care are un singur exemplu: *acățăra* despre care lasă să se înțeleagă că ar proveni din *acăța*. Laura Vasiliu în FC vol. III (*Sufixe*) p. 38, menționează doar patru verbe în care este posibil să avem a face cu sufixul -*ăra*, dar tot ea afirmă că primele trei prezintă dublă analiză: *acățăra* (poate fi pus în legătură cu *acăța* sau cu *acățare*), *ciungăra* (poate fi pus în legătură cu *ciung* sau cu *ciungar*), *găibăra* (poate fi pus în legătură cu *gaibe* sau cu *gaibarace* „picioare”), *ciupăra*.

În această situație, la propunerea lui Ion Giurgea, am apelat la ipoteza din BER II, 272 s.v. *katerja se*, unde verbul bulgar (care uneori a fost privit ca element contaminator cu *agăța*, v. mai sus) este considerat element de substrat trac, cu etimonul **kater-*, reconstruit pe baza unor argumente provenite de pe terenul reconstrucției în perspectivă indo-europeană, rom. *cățăra* fiind prezentat ca un lexem avându-și originea în același etimon reconstruit (v. toate detaliile în BER II, 272 s.v. *katerja se*).

Verbul românesc a cărui origine ne interesează are aspectul unui verb vechi (nu este un derivat clar pe terenul limbii române și are conjugare tare); în schimb, particularitățile fonetice ale elementului albanez considerat de Th. Capidan la originea verbului românesc îl recomandă ca un termen relativ recent, etimologia lui nefiind complet elucidată în lucrările de referință pentru albaneză. Am considerat că filiația poate fi în sens invers celui propus de Th. Capidan: mai degrabă alb.

kacarroj poate proveni din rom. *cățara* (deși circumstanțele efectuării împrumutului rămân neclare). În măsura în care se confirmă această ipoteză, ea ar putea servi ca o dovadă indirectă a vechimii verbului românesc.

Coroborând toate aceste date, s-a decis să se dea pe primul loc în DELR, ca etimologie posibilă, proveniența lui *cățara* din substrat.

CATAPULTĂ s.f. DELR a reținut datarea „1868”, din sursele BARCIANU și din poezia *Danubul în mânie*, trad. din V. Hugo de I. Heliade-Rădulescu, publicată, întâmplător, tot în 1868 (*Și dacă piatra din catapulte Bătea cetățile neîncetat*). Observăm că atestarea din textul tradus de I. Heliade-Rădulescu recomandă fără niciun dubiu franceza ca limbă-sursă, pe lângă care DELR menționează și lat. neol. *catapulta* (etimologie multiplă). Justificarea pentru indicarea latinei ca limbă-sursă vine din faptul că realitatea respectivă era specifică Antichității. Altfel spus, termenul respectiv a fost, cu siguranță, cunoscut și la noi, începând cu cel puțin prima jumătate a secolului al 19-lea, mai ales prin intermediul unor lucrări consacrate istoriei antice, putând fi vorba nu doar de lucrările unor istorici moderni care au scris despre Antichitate, ci și de lucrări în latină, ale unor istorici din Antichitate (acestea recomandă limba latină ca limbă-sursă).

În cursul documentării, am notat din TDRG₃ o atestare din 1833, pentru care se trimite la o lucrare a lui N.A. Ursu în manuscris. Am încercat să profităm de faptul că, de la data publicării TDRG₃, profesorul de la Iași a publicat 3 volume consistente cu atestări din perioada modernizării limbii române (*Împrumutul lexical*, 2004–2011, Editura Cronica), dar am constatat că aici nu apare termenul *catapultă*. În această situație, nereușind să identificăm sursa la care se referă datarea „1833” din TDRG₃ și deci să verificăm atestarea corespunzătoare, am decis să lăsăm deoparte această atestare.

O altă informație, privind o posibilă atestare încă și mai veche, pe care de asemenea nu o putem verifica, provine din Galdi p. 41, unde se menționează, într-o serie de termeni din domeniul militar atestați în secolul al 18-lea, și *catapulte* (< ngr. κατάπολυτα). Datarea indicată (secolul al 18-lea) este extrem de imprecisă, nefiind însoțită de nicio trimitere la vreo sursă, ceea ce ne-a determinat să nu preluăm informația, deși, dacă s-ar putea confirma, atestarea ar fi importantă, implicând neogreaca drept a treia limbă-sursă în cadrul etimologiei multiple. Menționăm că Rosetti/Cazacu/Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, ed. 1971, p. 430, prezintă exact aceeași informație ca și Galdi – termen militar, împrumutat din neogreacă, în secolul al 18-lea – fără a aduce vreun detaliu în plus.

CAȚAR s.m. „insectă dăunătoare care atacă lăstarii viței de vie”. Termenul apare în DA, care valorifică datele Anchetelor lui Hasdeu, în cadrul cărora *cațar* a fost comunicat, în 1885, din jud. Ialomița, plasa Borcea (recent, MDA înregistrează și el termenul, sintetizând datele din DA). Până la proba contrarie, este vorba de un hapax, fapt care sporește riscul de a avea a face cu o formă coruptă, deci fantomatică (coruperea putând avea loc, de pildă, în cadrul etapelor succesive de

transcriere etc.; cf. Avram, CE, p. 20–22 și Sala, IELR p. 84 pentru considerații generale privind acest fenomen care „bruiază” uneori cercetarea etimologică), știut fiind faptul că certitudinea privind existența unui fapt lingvistic oarecare este direct proporțională cu numărul atestărilor lui. În loc de etimologie, DA (și MDA) trimit cu „cf.” la *acățăra*.

O nouă ipoteză în cadrul discuțiilor din sânul echipei DELR, avansată de Iulia Mărgărit, are în vedere o apropiere de *gănțar* „bondar”, atestat în Oltenia (DGS), care, la rândul lui, trebuie pus în legătură cu *ganță* „goangă, insectă, gânțanie”, atestat sporadic în graiurile dacoromâne sudice (DGS; *ganță* apare și în DA, după Anchetele lui Hasdeu). Desonorizarea [g] > [k] și dispariția nazalizării sunt fenomene într-un tot posibil la nivelul dialectal muntenesc. Ipoteza legăturii dintre hapaxul *cațar* și ceilalți termeni aduși în discuție (*gănțar*, *ganță*) poate conta și ca o confirmare indirectă a elementului respectiv – în măsura în care se acceptă ipoteza –, în sensul că el nu mai este „singur în univers”, ci își regăsește familia de cuvinte.

À PARTIR DES « PROCÈS-VERBAUX » DES RÉUNIONS DE TRAVAIL AU DELR

(Résumé)

Étant donné que les normes rédactionnelles du DELR ne permettent pas de détailler toute la réflexion menée en cours du travail au sein de l'équipe DELR et que ces aspects peuvent être décisifs pour trouver des solutions étymologiques et les défendre avec des arguments, nous souhaitons commencer la publication d'une série des matériaux pour illustrer des cas pareils. Ces matériaux sont le résultat collectif du travail mené dans le cadre des réunions DELR.

Cuvinte-cheie: etimologie, lexicografie.

Mots-clé: étymologie, lexicographie.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

Liviu Groza*

OBSERVAȚII REFERITOARE LA FOLOSIREA CUVINTELOR COREENE ÎN LIMBA ROMÂNĂ**

Ceea ce atrage atenția asupra cuvintelor coreene folosite în limba română nu este numărul mare al acestora, cât mai ales felul diferit în care sunt scrise. Principala explicație constă în faptul că transcrierea cu litere latine a cuvintelor din

* Visiting professor at Hankuk University of Foreign Studies, Department of Romanian, South Korea.

** This work was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund of 2013.